

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МАРІУПОЛЬСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
КАФЕДРА ГРЕЦЬКОЇ ФІЛОЛОГІЇ ТА ПЕРЕКЛАДУ**

ГРЕЦЬКИЙ ЛІНГВОКУЛЬТУРНИЙ ПРОСТІР

КОЛЕКТИВНА МОНОГРАФІЯ

**За загальною редакцією
Юлії Лабецької**

**Маріуполь
МДУ
2021**

5.7 СТИЛІСТИЧНО-КОМПОЗИЦІЙНІ ОСОБЛИВОСТІ ПИСЕМНИХ ТЕКСТІВ РУМЕЙСЬКИХ КАЗОК ПОРІВНЯНО З УСНИМИ

Румейські казки – зразки словесного фольклору приазовських греків, які у побутовому спілкуванні ще використовують румейський діалект новогрецької мови, що є безписемним мовним різновидом. Протягом 20 століття мовознавці й аматори-ентузіасти намагалися створити алфавіт, або принаймні якусь систему запису румейського діалекту (окремі дослідники вважають його самостійною мовою). Найширше використання отримала абетка на основі кириличного алфавіту, запропонована А. Білецьким. Отже, наразі можемо дослідити й порівняти зразки усних та писемних текстів румейський казок.

Онтологічний статус тексту залежить від вирішення питання про співвідношення усного та писемного мовлення (відповідно усних та писемних текстів), що є фундаментальним у мовознавстві. Традиційно визнається первинність усної форми і вторинність писемної форми мовлення, про що свідчать авторитетні твердження В. Гумбольдта, Г. Пауля, Ф. де Сосюра. Проте і досі не затихають наукові суперечки щодо сутності й співвідношення усної та писемної форми мовлення.

Торкаючись питання про різницю між двома формами мовлення, вчені підкреслюють природний характер усного мовлення й вторинну, штучну природу писемного мовлення. При цьому усну комунікацію вирізняє ефемерність сказаного, важлива роль просодії, міміки та жестикуляції, а також значення ситуативного контексту для розуміння висловлення. Писемний текст, навпаки, зберігається значно довше, ніж усний, графічні засоби відіграють роль просодії; в писемному тексті міститься більше суто мовної інформації, оскільки роль екстралінгвістичного контексту в цьому випадку мінімізовано.

Звичайно, така опозиція між двома формами мовлення можлива, якщо під усним мовленням розуміти спонтанне мовлення в безпосередній комунікації, а під писемним мовленням – формально вивірене книжкове мовлення.

Під час дослідження текстів, процесів їх продукування й сприйняття завжди важливо чітко уявляти, які мовленнєві твори слугують об'єктом аналізу: усні тексти, тобто мовленнєві твори, записані спочатку на магнітну стрічку, а потім перетворені на графічний запис, або писемні тексти, тобто мовленнєві твори, що з самого початку народжувалися й продукувалися як писемні.

Ці висновки підкріплюються думками інших вчених про автономію кожної з двох форм мовлення, основу на глибоких структурних й змістових розбіжностях останніх. Деякі положення дуже категоричні, як, приміром, твердження І. Р. Гальперіна про те, що «всі характеристики усного мовлення протиставлені характеристикам тексту» [12, с. 19]. Подібної думки дотримуються також Т. О. Амірова й З. Я. Тураєва, проте, новітні експериментальні дослідження переконливо свідчать про те, що механізми сприйняття усних і писемних текстів відносно єдині [64, с. 77–78].

Інші вчені займають більш помірковану позицію в питанні розмежування усних і писемних текстів, пропонуючи розглядати проміжні форми комунікації,

«усні форми писемної комунікації» й «писемні форми усної комунікації», висувають теорію центра та периферії [64, с. 82–83].

В. Г. Адмоні з точки зору призначення мовленнєвої комунікації пропонує виділяти разові та відтворювані висловлювання [1]. Його концепція має певні збіги з ідеями І. Р. Гальперіна, але він звертає увагу на інші якості мовленнєвих творів. Розвиток відтворюваних висловлювань, що спочатку фіксуються в усній, а потім у письмовій формі, безпосередньо виявляє розвиток мовної структури (переважно в її писемній іпостасі). Відтворюваним висловлюванням В. Г. Адмоні присвоює статус текстів, які організуються як стійкі будови, що мають на меті більш-менш тривале існування.

Важко не погодитися з тим, що мовне оформлення усних і писемних текстів значною мірою відрізняється, але, на наш погляд, це пов'язано не з різними мисленнєво-мовленнєвими процесами, а з можливістю чіткішого структурування та виправлення писемних текстів у процесі їх створення і з відсутністю такої можливості у випадку з усними текстами. Крім того, сучасні експериментальні дані доводять, що за основними ознаками (цільності, зв'язності, окремоті) спонтанні діалоги нічим не відрізняються від відредагованих текстів [46, с. 122]. Тобто основні відмінності усних та писемних текстів містяться в площині мовностилістичних особливостей.

Отже, в нашому дослідженні усні й писемні тексти румейських казок складають єдиний дослідницький корпус. Проте, на основі їхнього мовностилістичного аналізу слід з'ясувати розбіжності, пов'язані зі спонтанністю перших та опрацьованістю других.

Усний текст являє собою діалогічне чи монологічне мовлення, структурно-граматична організація якого визначається мовленнєвою ситуацією, безпосереднім контактом мовця зі слухачем. Усне мовлення, на відміну від писемного, характеризується більшою інформативністю. Розраховане на широку аудиторію, воно більшою мірою створює атмосферу особливої відповідальності за висловлення.

Писемний текст являє собою результат мовленнєвого процесу, «зумовлений у часі» його відрізок. На відміну від живого, активного контакту, або дискурсу («мовлення в дії»), писемний текст усі смислові й експресивні завдання передає мовними знаками способом лінійного їх розташування.

Побутування казки в народі пов'язано насамперед з усною формою передачі. З цього випливають численні параметри казки, що зумовлюють її специфіку. По-перше, необхідність враховувати текст і контекст. Текст казки, що є матеріальною фіксацією одного з її численних утілень, не може повністю відбити її жанрових особливостей, оскільки є прив'язаним до конкретного моменту виконання, конкретної аудиторії слухачів, до конкретних потреб комунікації. Тому, крім власне тексту казки, необхідно враховувати її контекст. Адже форма розмовного мовлення (насамперед усного) зумовлюється не лише мовленнєвим, а й ситуаційним контекстом.

Контекст являє собою суму зв'язків, породжених мисленнєвою та комунікативною поведінкою людини, характеризує засвоєну нею систему для формування значення. Визначити ситуаційний контекст майже неможливо у

випадку з казками з друкованих збірок, що їх виконання віддалене від нас у просторі й часі, але це можна, і навіть потрібно робити за наявності можливості безпосередньої участі в процесі виконання / прослуховування казки в автентичних умовах. Наші спостереження над виконанням казок дали змогу впевнитися, що такий досвід дає значно краще розуміння специфіки функціонування цього жанру, а ретельно виконані, точні розшифровки записів виконання дають значно більше інформації про мовленнєву поведінку казкаря, ніж просто читання хрестоматійних казкових творів. На матеріалі усних текстів можна дослідити мовні засоби, які відображають глибинні інтенції автора казки, зумовлені усністю як характерною ознакою цього фольклорного жанру. Усні тексти вважаються нам більш репрезентативними зразками казкової прози порівняно з писемними.

Другою ознакою казок, що впливає з усного характеру їх побутування, є варіативність. Ті самі казки викладають по-різному різні казкарі, і навіть той самий казкарь у різні моменти свого життя. Тому кожний варіант, кожний запис казкового тексту є унікальним. Ступінь насиченості кожного окремого тексту казки художніми засобами великою мірою залежить від майстерності казкаря-оповідача, але ґрунтується на загальнонародних прийомах оповіді. З цього впливає, що для проведення об'єктивного мовного аналізу казкових текстів слід залучати якомога більше матеріалу, при цьому порівняльний аналіз варіантів тієї самої казки є навіть бажаним, оскільки дає можливість виокремити постійні та змінні елементи композиційної та мовностилістичної структури казкових текстів.

Для опису композиційних особливостей казкового нарративу плідною виявляється модель природної оповіді В. Лабова [74]. Розроблена для аналізу усних оповідей афроамериканців просторічною англійською мовою, вона цілком підходить для аналізу казкових нарративів, що їх найпершою ознакою є усність. Застосувавши модель В. Лабова до румейських казок, можемо стверджувати, що до інваріантної моделі казкового нарративу входять три послідовних компоненти – **орієнтація** (допомагає слухачеві зрозуміти початкову часопросторову ситуацію, в якій відбуваються події, про які розповідається), **комплікація** (центральна нарративна категорія, яка забезпечує інформацію про «що сталося» в історії) та **резольюція** (резюмує останню ключову подію історії), а також компонент з варіативною диспозицією – **евальвація** (слугує для того, щоб зробити зрозумілою ідею історії), яка найчастіше не є самостійною структурою, а вбудована в один з трьох зазначених компонентів. До факультативних структурних елементів моделі входять **абстракт** (показує, що історія готова розпочатися і привертає увагу слухача) та **кода** (сигналізує, що історія закінчилася і повертає слухача в точку, з якої він вступив до нарративу), які мають жанрово-специфічне, формульне мовне оформлення.

Порівняємо два варіанти тієї самої казки – «Бешсалхим». Перший варіант – текст казки з машинописної збірки Кудокоцева С.І. «История с. Приморское (Урзуф)», датованої 1979 роком, позначимо його літерою А. Другий варіант – усний текст казки, записаний дослівно від оповідачки Шаганової О. Л. в 1985 році, позначимо його літерою В. Таким чином обидва тексти казки записані

тією самою говіркою, в тому самому селі, через досить невеликий проміжок часу. Відрізняються особи казкарів і характер казкового тексту. Текст А є письмовим, авторським викладом народної казкової розповіді, а текст В є точним записом усної казкової розповіді, тобто тексти розрізняються за ознакою писемність / усність.

Обидва варіанти казки починаються з абстракту, щоправда, в тексті В абстракт укорочений:

А. *Ми та заманя мита тирус, оды цавуриван ми та лагус, еспирнан ми т алипус... (У давні-давні часи, коли орали зайцями, а сіяли лисицями...)*

В. *Ми та заманя мита тирус... (У давні-давні часи...)*

Як бачимо, абстракт представлений початковою формулою казки, яка в повному вигляді представляє собою абсурдне з погляду здорового глузду висловлювання, тобто, не має ознаки інтенціональності (згідно з критеріями текстуальності Р. де Богранда та В. Дреслера). Однак саме редукція цього критерію становить особливість казкового тексту, представлення світу казкових подій як відмінного від реального, знайомого слухачеві / читачеві. Втім, навіть в укороченому вигляді усного тексту абстракт виконує ту саму справу – вводить слухача у світ незвичайних подій.

Абстракт переходить у орієнтацію, причому в аналізованому тексті зв'язок між цими двома нарративними елементами досить міцний, є лексико-граматична та змістова зв'язність. Проте трапляються випадки, коли абстракт та орієнтація поєднані лише змістовим зв'язком.

В орієнтації повідомляється початкова ситуації рівноваги:

А. *Езинь енас йироц, йилиган тун Бешсалхимс. Дъе иш канина па, монь аплотг езинь. Иш ена миларь, ми т афто т миларь пурифскатун. (Жив один старий, звали його Бешсалхим. У нього нікого не було, жив сам. У нього був млин, з цього млина він і жив.)*

В. *Езинь енас йироц, иш ена миларь. Гарипс, ул т нукутирия итун ена миларь. Тос елитъ, ни т афто т пу елитъ, пу пирин размерс езинь. (Жив один старий, був у нього млин. Бідний, все його господарство складалося з млина. Він молов борошно, з того, що молов, зі своєї частки, жив.)*

Зв'язність у орієнтації обох текстів досягається анафоричним використанням особових займенників, повторенням слів (в обох текстах повторюється слово *миларь*). Усі речення всередині цього нарративного компоненту пов'язані одне з одним семантично (зв'язок між реченнями ланцюговий), що робить цей відрізок тексту логічним, а також відповідають загальній темі орієнтації – повідомлення про героя та його майно, тобто зберігається умова доречності.

Комплікація, що йде за орієнтаційною частиною, як окремий нарративний компонент структури казкового тексту виділяється також у структурно-семантичному плані, оскільки в обох текстах у комплікації з'являються відповідні граматичні та лексико-семантичні маркери. Наведемо кілька перших речень цієї нарративної складової казкового тексту, яка зазвичай є найдовшою:

А. *1. Ена тиро ханандынъ мих миларь т алеврата. 2. Уот афтос йирипсь на каць на филаксь. 3. Нихта кацьт филагинь. 4. Драна – дреш ерт ена алипу,*

трава, шчизьт та сакуля. (...) (1. Одного разу починає зникати борошно на млині. 2. Тут він захотів сісти постерегти. 3. Вночі сидить, стереже. 4. Бачить – прибігає лисиця, тягне, розриває мішки. (...))

В. *1. Ах та врадъэис... 2. Ена пирно пай, драна то... мись миларь та сакуля шчизмена, та алеврата анакатмена. 3. Ты прама ень, афто дъэ бури на т матъ. 4. Талу ту врадъи ришев на филакс. 5. Филагинь, значит, ерт ена алипу. 6. Иртэ ена алипу, хтыпсь пьять та сакуля, трава шчизьт, тюнонь ти кат т алеврата. (...) (1. Вечорами... 2. Одного ранку йде, бачить... на млині мішки розірвані, борошно висипано. 3. Що це таке – не може зрозуміти. 4. Наступного вечора вирішив постерегти. 5. Стереже, тож, прибігає лисиця. 6. Прибігла лисиця, похапала мішки, тягне, розриває, висипає борошно. (...))*

Як видно, в обох текстах на зміну минулому часові орієнтації (з дієсловами недоконаного виду) приходять теперішній історичний час комплікації, який подекуди змінюється минулим часом, що вказує на результативність (з дієсловами доконаного виду). В обох випадках є вказівка на час, з якого починається порушення рівноваги, це фрази *ена тиро* та *ена пирно*. Зв'язність усередині комплікації як наративного компоненту казки забезпечується насамперед повторами, причому в тексті А повтор один, а в тексті В – аж три, один з яких кільцевий. Речення пов'язані також за рахунок їхньої суб'єктної співвіднесеності: майже в усіх реченнях в обох текстах суб'єктом дії виступає старий, особа якого реалізується або через займенник *афтос*, або визначається за формою дієслова. Послідовність речень є логічною й доречною, оскільки вони сприяють розгортанню ситуації: виявлення шкоди – спостереження – виявлення шкідника. Відмінність тексту В полягає в наявності вставної евальвації (третє речення), в якій пояснюється, що герой здивований та спантеличений подіями. Крім того, в тексті В перше еліптичне речення не пов'язане з другим, тож це свідчить про те, що оповідач просто помилився, а потім сам себе поправив.

Резолюція починається з остаточного поліпшення ситуації. Можна переконатися, що і в резолютивній частині казки тексти двох варіантів дуже схожі між собою. Навіть окремі репліки героїв повністю збігаються в обох текстах: *Тынсь хтына ень? Беишалхимс! Архудась ень габро мась.*

Засобами зв'язку в них слугують повтори (зокрема, слова *алипу*, *рутун* і фраза *паэнь / паэзун тьлати*); займенники в анафоричному вживанні (*афто*, *афти*); комунікативна співвіднесеність компонентів тексту, що в обох випадках досягається завдяки діалогам лисиці та розбійників, царських воїнів та пастухів і лисиці та учасників весільного поїзду. Композиційно текст А дещо стрункіший за текст В в резолютивній частині, оскільки в ньому чітко простежується три тематичні етапи: лисиця хитрістю заманує розбійників у погріб – цар та його почет з бесіди з пастухами впевнюються у тому, що герой заможний – цар з почтом прибуває до палацу. А в тексті В послідовність епізодів така: бесіда царевого почту з пастухами – лисиця заманує розбійників до погребя – цар знову зустрічає пастухів – цар з почтом прибуває до палацу. Проте, це не єдина відмінність текстів. У тексті В є тематичні й наративні елементи, відсутні в тексті А. По-перше, це наявність двох евальвацій: перша – вставна, яка реалізується через пряму мову героя, що слугує засобом розкриття його емоційного стану,

друга – зовнішня, реалізується через вихід наратора на екстрадієгетичний рівень з метою пояснення слухачам ролі, яку відігравали в давнину розбійники. По-друге, в тексті В є відсутній у тексті А опис приготувань лисиці до прийому поважних гостей: *Адъ аполог т аникс та бортс, екан порядок, ялис пас та воротс, аникс та воротс, кант с встречать. (...) Т алипу ксэви эвур тун, эплус та ковьорс.* Як бачимо, текст В знову виявляє особливі ознаки, що знов-таки пов'язані з його усністю.

Кода обов'язково міститься в кінцівці тексту казки, якщо в ній є абстракт. У двох аналізованих текстах коди дуже подібні поміж собою. Наводимо їх повні варіанти:

А. 1. *Го па имна ати, мена па терасани м, дьокани м ена алуг, та пудьяря т тирутка, т радъь ступитык, пула пула зияфетя.* 2. *Тыга еркумна спит, Нюня петаксь сахтаря, т алгу м патсь амиса, аленсан та пудьяря т, пьять т радъь т, халасан акат ула та зияфетя м, та пидьича сорипсан та, дъэ бурса на сас фер тыптас па.* (1. *І я там була, і мене пригощали, дали мені коня, ноги з воску, хвіст із паклі, дали мені багато-пребагато гостинців.* 2. *Коли я їхала додому, Нюня викинула жар з печі, кінь мій наступив на гаряче вугілля, розтанули в нього ноги, зайнявся хвіст, покотилися на землю всі мої гостинці, дітлахи їх позбирали, нічого не змогла я вам принести.)*

В. 1. *Го па имна ати дама тун, дьокани м ах та ула гостинцыс на та фэр.* 2. *Ирта ос адъо, Нюня Гургурош петаксь сахтаря (а дьокани м алуг па, та пудьяря т кацитка, ту радъь т ступитык!).* 3. *Тыга патс т алгу мис та сахтаря, пир футыя... аленсь т алгу м!* 4. *Хаса та ула па.* 5. *Ксэва, ирта хоз тыптос па.* (1. *І я там був разом з ними, дали мені всіляких гостинців.* 2. *Дійшов сюди, Нюня Гургурош висипала золу (а мені ж дали коня, ноги з конопель, хвіст із паклі!).* 3. *Коли мій кінь наступив на вугілля, загорівся... розтанув мій кінь!* 4. *Я все загубив.* 5. *Сам врятувався, але повернувся ні з чим.)*

Як бачимо, в коді казкар-наратор виходить на поверхню, розказує власну історію, що пов'язує два світи: реальний та казковий. Тому всередині коди зв'язність значно сильніша, ніж між кодою та попереднім структурним елементом – резолюцією. На зміну третьоособовій розповіді приходять оповідь від першої особи, майже всі дієслова мають форму минулого часу доконаного виду. Як когезивні елементи використовуються переважно повтори. В обох текстах згадується та сама особа – Нюня, напевно, відома всьому селу. Міфічний кінь, якого начебто подарували героєві в казковому світі, за версіями двох текстів виготовлений з різного матеріалу – з воску або з конопель, але має ту саму якість – недовговічність. На цьому поєднанні – логічного з алогічним – і базується семантика коди. Характерно, що в коді завжди міститься зовнішня евальвація, оскільки казкар апелює до слухача, намагаючись запевнити його в реальності / нереальності оповідуваних подій.

Різниця між текстами полягає в їхній синтаксичній будові. Перший текст складається з двох складних багаточленних речень, а другий – з п'яти речень, серед яких є прості й складні. Складні багаточленні речення, як відомо, дозволяють при характеристиці якогось явища чи при повідомленні певного факту, описі подій тощо легко виділити головну думку і другорядну, зберігаючи

при цьому єдність і цілісність інформації, для чого потрібне саме одне складне речення, а не кілька простих. Безсполучниковий зв'язок, що переважає в цьому тексті, створює ефект однорідності й однорядності, читач / слухач сприймає описувані події в їхній послідовності та єдності. Текст В, що передає практично ту саму інформацію, складається з п'яти речень, містить вставлену конструкцію, паралельні конструкції, синонімічний повтор. При цьому знов-таки констатуємо відсутність композиційної стрункості в усному варіанті коди, але, вочевидь, це компенсується її підвищеною емоційністю.

Отже, про категорію цілісності в румейських казках можемо зазначити таке: по-перше, в семантичному аспекті текст казки сприймається як закінчене, зв'язне змістове ціле завдяки зв'язку між його складовими – компонентами нарративної структури тексту – абстрактом, орієнтацією, комплікацією, резолюцією, кодою та евальвацією. При цьому найтісніший структурно-семантичний зв'язок спостерігається між комплікацією та резолюцією, завдяки чому їхні межі майже неможливо визначити за формальними показниками. Дещо відмінним у формальному плані є третій обов'язковий нарративний компонент – орієнтація, що характеризується використанням третьоособових дієслів минулого часу недоконаного виду. Найслабший формальний зв'язок із іншими складовими частинами казкових текстів мають абстракт та кода, вочевидь, саме тому ці компоненти є факультативними. Але саме їхня присутність надає казковому текстові неповторної специфіки, яка вирізняє його з-поміж інших фольклорних жанрів. Невипадково більшість фольклористичних казок містять ці два компоненти. Евальвація як вбудований нарративний компонент забезпечує не стільки зв'язність та цілісність тексту казки, скільки її комунікативну спрямованість.

Композиційно-стилістичний аналіз румейських казок засвідчує, що характер зв'язку й контекстуальних відношень між реченнями дещо відмінний у письмових і усних текстах казок, що пов'язано з опрацьованістю перших і спонтанністю других. Складнопідрядний зв'язок, що вказує на певні відношення між частинами складного речення, більш характерний для писемних текстів. Усним текстам притаманна сурядність і безсполучниковість. Повтори, – засіб зв'язку, характерний для казок взагалі, дещо частіше трапляються в усних текстах. Усні тексти також мають більшу комунікативну спрямованість, що виражається у вищому, ніж у писемних текстах рівні діалогічності: в усних казках більший відсоток тексту передається прямою мовою, а також частіше використовуються маркери контакту наратора з аудиторією. Композиційно стрункшими та зв'язнішими є, безперечно, писемні тексти, але усні компенсують цю ваду іншими перевагами, зокрема, більшою емоційністю.